

19. *Зеньковский В.* Новый этап // Вестник РСХД. – 1935. – № 2. – С. 14-15.
20. *Зеньковский В.* Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.
21. Там само. – С. 101.
22. Там само. – С. 204.
23. Там само. – С. 205.
24. Там само. – С. 16-28.
25. Там само. – С. 205.
26. Там само. – С. 138.

Шевченко О.

КРИТЕРІЙ РОЗВИТКУ ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ В 20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

У ХХ столітті людство переживало експерименти багатьох ідеологій. Та особливо небезпечною була ідеологія націонал-соціалізму. Після поразки у Другій Світовій війні та Нюрнберзького процесу знищення нацистського феномену видавалось беззаперечним фактом. Проте, несподівано швидке відродження неонацистських організацій засвідчило безпідставність подібних сподівань. Зараз ми можемо спостерігати рецидиви впливу нацистської ідеології, особливо серед молодого покоління, яке вважає, що нетрадиційні мислення та поведінка є оригінальними, неусвідомлюючи всієї небезпеки такого твердження. Звісно, історія не повторюється, в ній діє надто багато факторів, але світова спільнота і в ХХ столітті вже зіткнулась з наслідками недооцінки націонал-соціалізму і має розуміти його надзвичайну небезпеку.

Для незалежної України, ця тема досить актуальна. Деякі сучасні політичні організації беруть на озброєння ідеї нацизму і втягують в свою діяльність неосвічену молодь, яка не розуміє і не усвідомлює справжню сутність таких ідей і ідеологій. Це актуально тепер коли незалежна Україна налагоджує співпрацю з країнами Європи, в число яких входить і Німеччина.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, насамперед, у тому, що автор, спираючись на нові підходи, переосмислюючи критично вітчизняну та зарубіжну історіографію проблеми, з'ясовуючи роль ідеологічного фактору, а також завдяки науковому аналізу зовнішньої політики Німеччини в 30-х роках ХХ століття, дозволило створити модель еволюції нацизму, що дало змогу по-новому охарактеризувати домінуючі політичні процеси й структури, розглянувши їх у контексті трансформації усєї системи, дійти принципово нових, у порівнянні з традиційними, висновків.

Нацизм виник в атмосфері, що склалася після поразки Німеччини у Першій світовій війні. Коли правлячі у листопаді 1917 року визнали свою поразку. В середині країни почали загострюватися протиріччя. Армійські кола не приймали поразки на свій рахунок, думаючи, що армія не несе відповідальність за поразку у війні. В армійських колах, все більше поширювалась точка зору з якою непереможна німецька армія стала жертвою зради. Так виникла легенда про “удар ножом у спину”. Суперечки в країні все більше зростали в зв'язку з підписанням Версальської системи договорів [1, с. 8].

Отже, велику роль зіграв моральний фактор. Умови Версальського миру для Німеччини були важкі і принизливі, провокували виникнення шовіністичних і реваншистських настроїв. Таким чином, в країні були створені такі умови, як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні, що сприяли зародженню та поширенню нацистської ідеології, яка з часом захопила в полон все населення країни. І вже понад півстоліття дослідники феномену націонал-соціалізму намагаються відповісти на питання яким чином ідеологія подібного теоретичного антигуманізму могла захопити десятки мільйонів людей у цивілізованій європейській країні і штовхнути їх на жахливі злочини? Ще одна причина криється в історії появи самої доктрини. Як ідейна течія націонал-соціалізм сформувався лише у ХХ ст. і не мав таких авторитетних “батьків-засновників”, як науковий комунізм або класичний лібералізм [2, с. 52]. Більше того, у 20-ті рр. основні положення нацизму були не зрозумілі навіть членам НСДАП (National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei), вражаючи сторонніх спостерігачів своєю розпливчастістю і невизначеністю. Один з класиків світової соціології Г. Леон визначав подібну мінливість як “необхідну ознаку усіх нових вірувань”, оскільки вона є “передумовою їх успішного поширення, надаючи можливість для пристосування до найрізноманітніших потреб легіонів незадоволених”, вказавши, що повністю ідеологічні догми оформлюються лише після перемоги масового руху, який їх репрезентує [2, с. 69]. Подібну думку висловив і К. Мангейм, запропонувавши розрізняти “утопію” – стан соціалізму, коли певні незадоволені суспільні групи настільки зацікавлені в знищенні і перетворенні існуючого ладу, що навіть поза власним бажанням бачать лише елементи ситуацій, спрямовані на заперечення цього порядку, то “ідеологію” – приховування колективною посвідомістю певних соціальних груп справжнього стану суспільних відносин з метою їх стабілізації. Використовуючи термінологію Мангейма,

початковий нацизм можна визначити як сто відсоткову “утопію”, що просто заперечувала весь політико-соціальний лад Веймарської республіки і Версальсько-Вашингтонську систему післявоєнного регулювання світу. В цьому сенсі показові слова Г. Геринга: “Я приєднався до партії, тому що був, революціонером, а не через якусь ідеологічну нісенітницю”, тому цілком природно виглядає рішення колишнього улюбленця А. Гітлера і відомого втікача з нацистської Німеччини Г. Раушнінга назвати свою першу книгу спогадів “Революція нігілізму”. Спекулюючи на прагненні народних мас до соціальної і національної справедливості під час надзвичайно глибокої економічної кризи 1929 – 1932 рр., вождям НСДАП вдалося найкраще політизувати побоювання і сподівання пересічного німця на основі невдоволення існуючим порядком [3, с. 69].

Характеризуючи особливості методів нацистської пропаганди, фюрер наголошував на необхідності “покінчити з думкою, наче можна задовольнити натовп з допомогою світоглядних конструкцій. Пізнання – взагалі ненадійна платформа для мас, стабільне нечуття для них – ненависть. Його набагато важче похитнути, аніж оцінку, засновану на науковому пізнанні”. Тавруючи ганьбою існуючий лад, теоретики націонал-соціалізму, як правило, також уникали конкретизувати свої плани на майбутнє.

Лише на початку 30-х рр. (особливо після приходу до влади) почала викристалізуватись і “конструктивна” програма НСДАП. На думку Г. Алмонда, “ідеологія” нацизму набула більш релігійних форм і отримала квазірелігійний характер завдяки створенню ірраціональних природних міфологічних культів. Вона несла в собі відбиток романтики та поезії. Подібно усім пропагандистським схемам, що базуються на уявленні про загальну боротьбу добра і зла, нацистські ідеологічні конструкції використовували функції легітимації політичного режиму і мобілізації мас, але аж ніяк не інженерного плану по творенню майбутнього [3, с. 42, 56].

В масовій свідомості такі поняття як нацизм чи фашизм вже дуже давно, та майже усюди втратили свій початковий зміст, перетворившись на синоніми абсолютного зла. Навіть вчені інколи піддають ці терміни демонізації і міфологізації, вживаючи їх як тотожні поняття. Подібний підхід, зумовлений надмірною заідеологізованістю та емоційністю при розгляді суто наукової проблеми, заважає побачити важливі відмінності між нацистською Німеччиною і фашистською Італією у питаннях державного і партійного будівництва, расової політики і антисемітизму, взаємовідносин з церквою і т.д. Попри свідоме копіювання А. Гітлером ідеології і практики італійського фашизму на початку 20-х рр. та всі спроби Б. Муссоліні запозичити окремі елементи доктрини націонал-соціалізму наприкінці 30-х рр., ці два феномени так і не злились в єдине ціле і залишилися глибоко національними, оригінальними і самобутніми явищами через глибинні відмінності в історико-культурній спадщині Німеччини і Італії, різний менталітет народів цих країн [4, с. 8].

Як свідчить сама назва НСДАП, її організатори прагнули поєднати у партійній програмі дві найвпливовіші ідеї ХХ ст. – націоналізм і соціалізм. Втім, творці нацизму надали традиційним догмам досить специфічного звучання. Доктрина прусько-німецького націоналізму і пангерманізму була піддана суворій ревізії. Теоретики націонал-соціалізму, перебуваючи під очевидним впливом ідей расизму і примітивного соціал-дарвінізму, акцентували свою увагу не на політичній категорії нації, а на псевдо біологічному понятті раси “арійців”: “Народницький світогляд головну роль визнає за расою і не вірить у рівність рас” [5, с. 156]. Згідно ідеології нацизму, кожна раса має свою особливу кров, у якій власна расова душа, віра, мораль, творчі імпульси, уявлення про прекрасне та реальне суспільне влаштування. Змішування крові призводить до виродження раси, зниження стандартів честі, героїзму, мистецтва, культури, а в кінцевому підсумку – і життєвої сили. В решті решт, під впливом нацистської пропаганди в німецькій мові почав змінюватись сам зміст слова “volks” (народний), яке почало набувати значення “расово чистий”, “арійський”.

Расистські мотиви націонал-соціалістичної доктрини суттєво вплинули також на формування агресивно зовнішньополітичної лінії гітлерівської Німеччини і геноцид “неповноцінних” рас. На думку А. Розенберга, “історія і покликання нині полягає не в боротьбі класу проти класу, однієї церковної догми проти іншої, а в боротьбі крові проти крові, раси проти раси, одного народу проти іншого” [5, с. 94].

Прямим породженням расової теорії являлась “Євгеніка” – вчення про расову чистку і про засоби її покращання, а також про расову гігієну.

Іншою характерною рисою нацистського світогляду була нацистська етика, яка визначала і принципи особистого життя людини – підданої гітлерівського “рейху”. Етичні категорії долгу, честі, щастя, совісті були переконструйовані в дусі основних догмів нацистської ідеології. Критерієм істинності були расові поняття – расовий дух, інтереси раси, саме існування етичних категорій мислились лише “в середині раси”.

Наступна особливість нацизму – культ сили. Він був похідним від расової теорії. В боротьбі рас, згідно до теорії А. Гітлера, виживає і перемагає найсильніший. Він стверджував: “Природа вчить нас. Якщо уважно придивитися до явищ і процесів, які проходять в ній, то стане зрозуміло – у світі панує принцип природного відбору – сильніший перемагає, слабкий помирає” [6, с. 69].

Нацистські ідеологи намагалися створити враження, нібито їх світогляд є законним наступником всього високоідейного, що існувало в інтелектуальному житті Німеччини на протязі історії. Перш за все кидається в очі прямий зв'язок, що існував перед націонал-соціалізмом як світоглядом і традиційним пангерманським шовінізмом, що виник у 80-90-рр. ХІХ ст. як ідейне вираження імперських устремлень німецької буржуазії [7, с. 87]. Три головні ідеї, що визначали діяльність пангерманістів – пануюче положення Німеччини в Європі;

об'єднання всіх народів, що розмовляють німецькою мовою в рамках єдиної імперії; розширення німецьких колоніальних володінь – були взяті на озброєння нацизмом без ніяких суттєвих корективів [7, с. 118]. Одрозуміти потрібно згадати Ніцше. Його ідеї про антидемократизм, негативне відношення до парламентаризму, ненависть до слабких, апологетику аристократії тіла і духу – відіграли значну роль в формуванні атмосфери, що сприяла поширенню фашистських та нацистських поглядів.

Послідовником Ніцше був О. Шпенглер, який теж зробив свій внесок в нацистську ідеологію. Він спустив з неба абстрактну і напівутопічну надлюдину Ніцше і надав їй цілком земну стать сучасного Цезаря, якому випало “історичне завдання” – взяти на себе відповідальність за долю цивілізації. За такого трактування дещо абстрактні заклики до населення і заперечення гуманізму, характерні для Ніцше, набули цілком конкретного змісту [8, с. 203].

Слід згадати ще одного кумира нацистської ідеології. В працях Ван ден Брука простежується глибока ненависть до Франції як до держави-переможця, яка нав'язала Німеччині Версальський договір. Це штовхнуло його навіть до коректування політико-географічних понять. Кордон між Західною і Східною Європою Ван ден Брук проводив по Рейну, відносячи Німеччину до “Сходу”. Це дозволило йому розробити теорію про німців як “східних”, тобто “молодих”, а значить, динамічних. А саме динамічність, на його думку, відкриває необмежені можливості. Особливе місце серед відомих ідейних попередників націонал-соціалізму займає відомий німецький географ Фрідріх Ратцель. Він розробив теорію збільшення розмірів держави, як наслідок процесу росту народу та його культури. Звідси висновок: загарбання дрібних держав великими – це наслідок і показник росту культури [6, с. 124-131].

Викладення головних ідейних течій, теорій і поглядів, які зіграли важливу роль в формуванні ідеології націонал-соціалізму, дає уявлення про те, звідки ж черпали свою “премудрість” ідеологи нацизму.

Отже, потрібно відмітити, це була система поглядів, яка сприяла тому, що із свідомості людини витравлювалось все те, що було пов'язане з демократичними традиціями, гуманізмом, любов'ю до свободи, прагненням до духовних цінностей. Нацистській ідеології намагалися створити враження нібито їх світогляд є законним наступником всього високоідеологічного, що існувало в інтелектуальному житті Німеччини протягом її історії. Націонал – соціалізм поступово набрав крайньорасистські форми. На думку його представників, історія людей була не чим іншим, як боротьбою за існування різних націй чи рас. В цій боротьбі перемагає сильніший, слабкий або гине, або підкоряється. Самою життєздатною расою вони вважали “арійську”, до якої відносились перш за все німці. Їх історична роль, на думку нацистів – завоювання світового простору та панування в ньому. Для цього потрібно було ліквідувати Версальський договір, створити сильну армію, об'єднати всіх німців в одній державі і завоювати для Німеччини на Сході “життєвий простір”, щоб їм ніколи не загрожувала блокада, як під час першої світової війни. Тобто, крайній націоналізм породжував крайню агресію.

Крім того можна зазначити, про те що, трагедія Німеччини полягала в тому, що нацисти прийшли до влади законним, конституційним шляхом. Нацистська ідеологія почала впроваджуватись в усі сфери державного, громадського, культурно-освітнього життя. Почалась повна мілітаризація економіки, вся промисловість працювала на підготовку країни до війни для реалізації ідеї “життєвого простору” для німців.

І наприкінці хотілось би зазначити: гостра іронія історії полягає в тому, що нині разом з об'єднанням Європи, піднімається нова антидемократична хвиля, а неонацистські та неонацистські партії знову стають ключовими гравцями на політичній арені деяких країн Європи.

Зрештою, як свідчить історія суспільства, поступ людства абсолютно не прогнозований. Потенціал майбутнього не вичерпаний тому націонал-соціалізм не несе в собі нічого неминучого і фатального. Зрештою це лише історична можливість, яка вже один раз активізувалась, а її подальша доля залежить від самих людей.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Газін В. П. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.). – Кам'янець-Подільськ, 1994.
2. Галкин а. А. Германский фашизм. – М., 1989.
3. Розумюк В. М. Доктрина націонал-соціалізму: ідеологічна легітимізація гітлерівського режиму. // Історія сов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. Випуск 6. – К., 2000.
4. Германский национал-социализм (составитель В. Прусаков). – М.: Паллада, 1994.
5. Сиполс В. Я. Внешняя политика Советского Союза 1936 – 1939 гг. – М., 1987 г.
6. Норден Альберт. Уроки германской истории. – М.: “Государственное издательство иностранной литературы”, 1988.
7. Гитлер А. Моя борьба ИТФ “Т – Око”. – М., 1996.
8. Оттц Рейнхард. Фашизм и неонацизм. – М., “Просвещение”, 1988.